

РАЗМИСЛИ ЗА РУСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ

Революцията в Русия се извърши. Признанието на факта не е свързано с неговата оценка. Революцията е явление на природата. Не можем да спорим за това да признаем или да не признаем японското земетресение. Руската революция е велико нещастие. Всяка революция е нещастие.

Никога не е имало щастливи революции. Но революциите са изпратени от Божия промисъл и затова народите се учат много от тях. Руската революция е отвратителна. Добри, благообразни и прекрасни революции никога не е имало, не може и да има. Всяка революция е неуспешна. Успешни революции никога не е имало. Френската революция, призната за "велика", също е отвратителна и неуспешна. Тя не е по-добра от руската революция, не по-малко кървава и жестока, толкова безбожна, толкова разрушителна за всички исторически светини.

Руската революция не е призната за велика, тя засега е само голяма революция, лишена от нравствен ореол. Но ще се намерят историци, които ще я идеализират и канонизират в чин велика, ще създадат легенда, ще я обкръжат с ореол, макар че след това ще се появят други историци и ще разобличат тази идеализация, ще низвергнат легендата. Нещастните руски хора, пострадали жестоко духовно и материално от революцията, са забравили като че ли какво е революция,

какво е всяка една революция. Да се четат книги по история на революцията, е по-приятно, отколкото да се преживява революцията. Прекалено голямото негодувание срещу болшевишката революция, изключителното приписване на всички злодейства на болшевиките често е резултат от непреодоляната илюзия, че революцията може да бъде добра и благородна. Много къса е историческата памет на хората от революционната епоха. Прекалено много хора от епохата на революцията искат да я насочат по своему и са много озлобени от това, че не сполучват. Но те са забравили, че революцията изобщо не може да се направлява, както и не може да се спира. Революцията е съгба и стихия. И болшевиките също не ръководеха революцията, те бяха само нейно послушно оръдие. Почти всички господстващи оценки за революцията са основани на предположението, че тя би могла да не се извърши, че би могла да не се допусне или че би могла да бъде разумна и добра, ако злодеите болшевици не са се намесили. Така е невъзможно да се постигнат смисълът на революцията и духовният ѝ опит. Няма нищо по-жалко от толкова разпространените в руските задгранични среди спорове за това революция ли се е извършила в Русия, или бунт и кой ще трябва да отговаря за революцията. Това е само утехата на съвършеното безсилие и немоц*. Всяка революция е метеж. Всяка революция е процес на разложение на старото общество и култура. Идеално-нормативните

* В най-новата книга по история на френската революция, в книгата на Луи Маглен "Френската революция", за емигрантите се казва: "Според тях Франция е била просто уплашена от неколцина разбойници. На заплахата трябва да се отговори със заплаха. С манифест, който би изплашил страната и я хвърлил цялата в краката на краля. И тогава ще е достатъчен легионът на Конде: той ще влезе с развято бяло знаме и ще сложи край на всичко." (т. I, с. 306). В историята много неща се повтарят.

представи за революцията трябва да се изоставят напълно. Революцията никога не е такава, каквато трябва да бъде, защото няма задължителен тип революция, тя не може да се извърши по необходимост.

Революцията е съдба на народите и велико нещастие. И това нещастие трябва с достойнство да се преживее, както трябва да се преживее с достойнство тежко заболяване или смърт на близък човек. Психологията, по силата на която искат да спрат революцията от позицията на дореволюционните начала, трябва да се определи като пълно изгубване на историческата перспектива. Това е нежелание да се разбере какво представлява всяка революция, затваряне на очите пред нейната природа, забравя на онова, което по-рано хората са знаели за революцията. Революцията прилича на тежко инфекциозно заболяване. Щом веднъж заразата е проникнала в организма, вече не може да се спре неизбежното протичане на болестта. В определен момент температурата ще е 41 градуса, ще има бълнуване. След това ще падне на 36 градуса. Природата на революцията е такава, че тя трябва да стигне до края, да изживее яростната си стихия, за да претърпи в края на краищата неуспех, за да може да роди противоотровата в собствените си недра. В революцията неизбежно тържествуват крайните течения, по-умерените биват изхвърлени и унищожени. В революцията винаги загиват тези, които са я започнали и които са мечтали за нея. Такъв е законът на революцията и такава е според гениалната мисъл на Ж. дьо Местр волята на Провидението, винаги незримо действащо в революциите. С революциите Бог наказва хората и народите. Трябва да се признае за рационалистично безумие всяка надежда за това, че в стихията на революцията могат да господстват и да я направляват някакви по-умерени партии, жирондисти или кагети. Това именно е най-

неосъществимата от утопиите. В руската революция утописти бяха кадетите, болшевиките бяха реалисти. Не бяха ли утопични, не бяха ли безсмислени мечтите за това, че Русия изведнъж може да се превърне в правова демократична държава, че с хуманни речи руският народ може да бъде заставен да признае правата и свободите на човека и гражданина; че с либерални мерки може да се изкоренят инстинктите на насилието в управляващите и управляваните? Това би била най-неправдоподобната революция, отрицание на всички исторически инстинкти и традиции на руския народ. Болшевиките съвсем не бяха максималисти, те бяха минималисти, те действаха в посоката на най-малкото съпротивление, в пълно съгласие с инстинктивните възжеления на измъчените от непосилната война, жадуващи мир войници, на възжеленията на селяните, алчни за земята на помещиците, на работниците, настроени злобно и отмъстително. Максималисти бяха онези, които искаха продължаване на войната на всяка цена, а не тези, които искаха да я приключат, след като тя вече вътрешно се беше разложила. Онези, които се отнасят снизходително към ирационалната стихия на революцията, действат по своему по-разумно и реалистично, отколкото тези, които искат да осъществят в ирационалната стихия кабинетния рационален план на политиката. Революцията срива и унищожава всички кабинетни рационални политици и тя е по своему права. В рационалната кабинетна политика не се чувства, никаква органична почва, никаква стихия, никакви дълбоки корени. В революцията има извратена и болна народна стихия. А рационализмът на либералните политици, готов да признае и някои права на ирационалното, не се опира на никаква стихия. Болшевизмът е извратено, преобърнато наопаки осъществяване на руската идея и затова той победи. Помогна и това, че у

руснаците йерархичното чувство е много слабо, но пък е много силна склонността към авторитарна власт. За никаква правова и конституционна държава руският народ не иска и да чуе.

Когато всъдбата на народа се случи революцията,
◇ когато се стовари това нещастие, изходът е само един. Този факт трябва да се приеме като изпратен от Провидението, да се приеме така, както се приемат всички страдания и нещастия в живота, всички велики изпитания: да се противостои с всичките сили на духа на съблазните на революцията, да се запази вярата в собствените светини, да се отнесат светилниците в катакомбите, нещастие то да се преживее духовно и просветлено, да се приеме като изкупление на вината, да се помага на онези жизнени процеси, в които революцията преминава в своята противоположност, в положително творчество. Духовна измама е да се смята, че изворот на злото е вън от мене, а аз самият съм създ на доброто. На тази почва се ражда злобен и ненавистен фатализъм. Да се обвиняват във всичко евреите, масоните, интелигенцията е същото извращение, каквото е да се обвиняват за всичко буржоазията, дворянството и старата власт. Не, източникът на злото е и в мене самия, аз съм длъжен да поема върху себе си вината и отговорностите. Това е вярно по отношение на старото самодържавие и остава вярно по отношение на болшевизма. Само молекулярните процеси вътре в народния живот, духовните и материалните, водят към завършек на революцията, към изход от нея. Гражданските войни по време на революцията са съдбовна неизбежност, по време на тези войни може да се прояви голям героизъм и саможертва.

Но никакви граждански войни не могат да сложат край на революцията, не могат да бъдат изход от трагедията на революцията. Гражданските войни изцяло принадлежат на ирационалната стихия на революцията, те са в революционното разпадане и увеличават това разпадане. Гражданските войни на революционните и контрареволюционните армии обикновено са борба на силите на революцията и дореволюционните сили, поразени от революцията. Истинска контрареволюция, слагаща край на революцията, могат да направят само постреволюционните, а не дореволюционните сили, само сили, развили се вътре в самата революция. Класите и партиите, на които революцията е нанесла тежки удари и ги е изместила от челните места в живота, не могат да направят контрареволюция, слагаща начало на новата, следреволюционна епоха. На революцията във Франция слага край "синът на революцията", Наполеон, а не дворяните, не емигрантите, не партиите, които стихийният поток на революцията измести от живота. Като някакъв органичен патологичен процес революцията създава в недрата си силите, които ще донесат избавлението от нейните демони. Този, който намира изход от революцията, от безизходната ѝ стихия, обикновено я "носи в себе си". Тя е непреодолима отвън. Силата на Кромвел и Наполеон е в това, че те са съзбавни хора, носят в себе си съдбата на революцията. И опитът на историята, и нашият собствен духовен опит ни учи, че революциите могат да бъдат преодолені само от постреволюционните сили, само от начала, различни от онези, които господстват до революцията и от господстващите в самата революция. Всичко дореволюционно е само вътрешна съставна част на революцията, на революционното разпадане. Дореволюционното и революционното са едно и също нещо, но в различни моменти. Революцията е краят на гниенето

на стария режим. Няма спасение нито в това, което говършва гниенето, нито в онова, което е започнало да гние. Да свърши с революцията и да се избави от кървавия ѝ кошмар не може нито руското земеделско дворянство, което иска да си върне земите, нито старата руска буржоазия, която иска да си върне фабриките и капиталите, нито руската интелигенция от стария тип, която иска да си върне стария идеен престиж и да осъществи старите си политически програми. В руската революция умира в мъка господарска Русия, интелигентска Русия и се ражда нова неведома Русия. Само руското селячество може да свърши с руската революция, само зародилата се в самата революция нова буржоазия, само Червената армия, опомнила се от кървавото си блънуване, само новата интелигенция, задълбочила се духовно в трагичния опит на революцията и събираща в себе си нови положителни идеи. Добро или лошо, това е така. Така е предопределено, такава е съдбата. След революцията в Русия не може да се очаква нищо добро. Опустошенията са прекалено големи. Деморализацията е ужасна. Нивото на културата ще се понижи. Но съдбата трябва да се гледа право в очите. Няма никакви основания за розов исторически оптимизъм. Християнството не ни учи на това. Светът върви към трагично раздвоение и борба на противоположни духовни начала. Но в този път освобождението от илюзиите, разкриването на истинските реалности има велико значение. И революцията, както всичко в историята, служи не на това, на което мисли че служи, нейният смисъл е неведом за самите дейци на революцията. А нашата воля трябва да бъде насочена към осъществяването на гениалния афоризъм на Ж. де Местр: контрареволюцията не трябва да бъде обратна революция, а обратна на революцията.

Невъзможно е да се живее с негативното чувство, с чувство на ненавист, на злоба, на мъст. Русия не може

да се спаси с негативни чувства. Революцията отрови Русия със злоба и я напои с кръв. Това ще бъде продължение на кървавия кошмар на революцията, а не изход от него. Партията на ненавистта и злобата е една партия: в нея са обединени комунистите с крайните монархисти. От отрицанието не може да бъде създаден живот, в неговата основа трябва да легне положителното. Любовта ни трябва да е по-силна от нашата ненавист. Трябва да обичаме Русия и руския народ повече, отколкото ненавиждаме революцията и болшевиките. В основата на нашата политика трябва да лежи стихийната любов към руската земя, към руската народна душа. Само такава нагласа може да бъде призната за нормална духовна нагласа. Болшевишката революция беше породена от отрицателни чувства, тя беше дело на злобата. Ако срещу нея се насочат равни по сила отрицателни чувства, ако нейното сриване се превърне в дело на злобата преди всичко, то делото на разрушението ще продължи. Между другото с горчивина трябва да признаем, че отрицателните и злобните чувства твърде често владеят онези, които са жестоко обигени и ограбени от революцията. Това означава, че те не са преживели духовно революцията, че те са я понесли външно, телесно. Наистина най-великата задача, която стои пред Русия, както и пред целия свят, е задачата на изхода от кървавия кръг на революцията и реакцията, на прехода в друго измерение. По негативния път, определян само от отрицателни реакции, се открива злата безкрайност на революциите и реакциите. Кръвта ражда кръв. Кръвта вече е отровила народите. Революцията сама по себе си носи характер на отрицателна реакция, тя има отрицателна природа. Трябва да се излезе от подчинението на отрицателните реакции. Това е нашият духовен дълг, дългът на християните. Революцията стана, тя беше мрачна и кървава реакция срещу

дореволюционното зло, злото на стария живот, зла реакция на злата реакция. И всичките сили на духа трябва да бъдат насочени към положителното добро. Реставрацията на стария дореволюционен живот е невъзможна. Когато четеш писмата на последната руска царица до последния руски цар, чувстваш с цялото си същество, че революцията е предрешена и неизбежна, че старият режим е обречен и връщането е невъзможно. С това съвсем не осъждаме личностите на онези, които се оказаха мъченици и като хора бяха по-добри от сегашните управници. Никога няма реставрации. Има само конвулсивни движения на силите, догниващи в революцията, сили, разпадащи се в революцията и след това, нови опити на силите, издигнати от революцията да задържат положението си в живота. Безсмислено е да се реставрира онова, което е довело до революция. То е равносилно на оставане в безизходния магически кръг. Изход от движението вляво и вдясно може да бъде намерен само в движението към дълбина и висота. Идеята контрареволюция може да бъде насочена към създаване на нов живот, в който миналото и бъдещето ще се съединят във вечното, тя трябва да бъде насочена срещу всяка реакция. Революцията в Русия е унищожила всяка свобода и затова контрареволюцията в Русия трябва да бъде освободителен процес, трябва да даде свобода, свобода да дишаш, да мислиш, да се движиш, да седнеш в стаята си, да живееш духовен живот. Ето парадокса, който трябва докрай да се осъзнае.

◆ Не трябва да се отнасяме към революцията външно, да виждаме в нея емпиричен факт, абсолютно несвързан с моя собствен духовен живот, с моята съдба. При такова външно отношение само безсилна злоба души човека. Революцията се

извърши не само върн от мене и над мене като факт, несъизмерим с моя смисъл на живота, тоест като абсолютно безсмислие, тя се извърши и в мене като вътрешно събитие в живота ми. Болшевизмът в Русия се яви и победи, защото аз съм такъв, какъвто съм, защото в мене нямаше истинска духовна сила, нямаше силата на вярата, която повдига планини. Болшевизмът е мой грях, моя вина. Това е изпитание, изпратено свише. Страданията, които ми причини болшевизмът, са изкупление за вината ми, за моя грях, за общата ни вина и общия ни грях. Всички за всичко са отговорни. Само такова преживяване на революцията може да бъде наречено религиозно, духовно просветлено. Руската революция е съдба на руския народ и моя съдба, разплата и изкупление за народа и за мене. Нека "гесните" не показват такъв невинно самодоволен и възмутен израз на лицето. Техните грехове са велики и им е съдено да преминат сурово покаяние. Революцията трябва да се изживее с достойнство, с духовна сила докрай, като нещастие, изпратено от Бога. Изтърпелият докрай ще се спаси. Повърхностно и невярно гледат на болшевизма онези, които виждат в него изключително външно насилие на шайка разбойници над руския народ. Не трябва така да се разбират историческите съдби на народите. Това е виждане или на еснафи, пострадали от революцията, или на активни борци, заслепени от яростната стихия на борбата. Болшевиките не са шайка разбойници, нападнали руския народ в историческия му път, вързали ръцете и нозете му – тяхната победа не е случайна. Болшевизмът е явление, много по-дълбоко и много по-страшно, по-зловещо. Шайката разбойници би била по-невинно явление. Болшевизмът не е външно, а вътрешно явление за руския народ, той е неговата тежка духовна болест, органическият му недъг. Болшевизмът е само отражение на вътрешното зло, живеещо в нас. Бол-

шевизмът не е самостоятелна онтологична реалност, той не носи в себе си битие. Той е само халюцинация на болния народен дух. Болшевизмът съответства на духовното състояние на руския народ, изразява външно вътрешния духовен разпад, отстъпничеството от вярата, религиозната криза, дълбоката деморализация на народа. Съветската власт не е демократическа власт и не е установена от учредителното събрание. Но никоя власт не се създава формално, нея винаги я създава силата. Съветската власт се оказа единствено възможната в Русия власт в момента на упадък във войната, която руският народ нямаше сили да понесе, в момента на духовен упадък и икономически разгром, в момента на отслабване на нравствените устои. Тази власт се оказа народна в далеч не похвален за нея смисъл. Но за разбирането на революцията е важно да се признае това. Друга власт не би могла да се създаде в стихията на революцията, в духовната и историческата обстановка, в която тази стихия забушува. Народът се намираше в лъжливо състояние и създаде лъжлива власт. Само болшевизмът може някак да организира и сдържи освободена от него демонична стихия. Истинският принцип на авторитета на властта беше загубен. Жалката и безсилна роля на временното правителство показва, че властта не може да бъде организирана на хуманни начала, не може да бъде либерална и демократична, не може да бъде социалистическа в умерено хуманен дух. А монархичният принцип беше прокълнат и се разложи в течение на столетия. Той рухна. Той съществуваше затова, защото имаше санкцията на религиозната народна вяра. Авторитетът на властта винаги се държи върху религиозните вярвания на народа. Когато религиозните вярвания се разлагат, авторитетът на властта се разклаща и рухва. Точно това се случи в Русия. Религиозната вяра на народа се измени.

Сред народа започна да прониква полупросвещението, което в Русия винаги приема формата на нихилизъм. Само болшевиките успяха да организират власт, съответстваща на изменените народни вярвания, съответстваща на кървавата стихия на войната. Когато се рушат духовните основи на войната, тя се превръща в кървава анархия, във война на всички против всички. И тогава се оказва възможна само груба и кървава диктатура. Рухват всички начала, запазващи културния слой в Русия. Този културен слой, тази изтънчена култура са били възможни благодарение на монархията, която не е допускала буйния разлив на народното невежество. Русия беше необятно и невежествено мужишко царство, с много слабо развити класи, с много тънък културен слой, с цар, съдържащ това царство и не допускащ унищожението на културния слой от народа. Макар и царската власт често да е преследвала и гонила културния слой, в миналото само тя е правела възможно самото му съществуване, тя до известно време установява качествената йерархия в руския живот, неговата градация и степени. С падането на царската власт в Русия настъпва "опростяващо смесване", низвергнати са всички качествени различия, разбита е цялата социална структура на руското общество, залята от невежествената войнишко-мужишка стихия. Културният слой без корени в здрави социални класи, е низвергнат в бездната. В такива условия монархичната власт може да се замени само от съветска власт. Извършва се страшно огрубяване на живота, огрубяване на целия бит, възцарява се войнишко-народният стил. Болшевиките не толкова са създали този груб живот, груб начин на властване, колкото са отразили и изразили извършващото се огрубяване на народния живот. Властта, която би пожелала да бъде по-културна, не би могла да съществува, не би съответствала на състоя-

нието на народа. Културният слой, по-изтънчен и верен на традициите, не би могъл повече да господства в Русия. Бог като че ли предава властта на болшевиките като наказание за греховете на народа. Забележително е, че в руската революция няма борещи се страни, няма активни партии. С това тя дълбоко се различава от френската революция. Когато френският жирондист или монтаняр отива на ешафода, той отива като гражданин, временно победен в борбата. В руската революция няма чувство за гражданственост. У нас (в Русия – б. пр.) отиват на разстрел с друго чувство, покорявайки се на съдбовна, абсолютно господстваща сила.

Руската култура беше предимно дворянска. Тя свърши. Дворянството е низвергнато. И то само е направило много за своето падение. То се е изродило, изгубило е съзнанието за собственото си призвание. Дворянският стил на културата, който господства и в недворянските слоеве, в буржоазията и интелигенцията е заменен от войнишко-мужишко-пролетарския стил. В този стил може да управлява страната само съветската власт, враждебна на висшата култура, обявила война на всички качества в името на количеството, груба и жестока в средствата си. В първите редове на живота се издига нов енергичен слой, преминал школата на войната, алчен за живот, завистлив и злобен, пренесъл всички средства на войната в управлението на страната, продължаващ войната в името на други цели. Стилът на съветската власт е военен. Той е стилът на завоевателите. Но това най-малко от всичко означава, че тези завоеватели са чужди на състоянието на самия народ. Народът ги е издигнал в момента на падението и кървавото си разложение. Болшевиките осъществиха народния идеал за черния передел*. И те напълно

* Название на едно от теченията в народническото движение "Земля и воля"

отговарят на руския нихилизъм. Това е много непопулярна и необичана власт. Но непопулярната и необичана власт може да се окаже единствено възможната власт, народът може да си я заслужи. Руският народ по време на изгубената война и разпадналата се революция е заслужил само такава власт. И това не означава, че руският народ е болшевик. Катастрофата се извършва в самите първооснови на руското общество и на руската култура, тя става в дълбините на народния дух. Всъщност руският народен слой никога не е могъл не само социално, но и религиозно да приеме руския културен слой и руското господарско начало. Разколът между висшия и нисшия слой у нас е бил винаги такъв, какъвто народите на Запада не познават. Народът не приема войната, след това не приема хуманитарно-демократичната власт. И в разсъжденията за революцията и пътищата за спасение от нея не трябва да се игнорира духовното състояние на руския народ, състоянието на неговата вяра или неверието му. Всичко се определя отвътре, а не отвън. Никой не е длъжен да се покланя на народната вяра и на народната воля, ако смята тази вяра и тази воля за зли. Аз не признавам принципа за народния суверенитет. Но би било безумие да се игнорира духовното състояние на народа. Властта не е демократична по своята природа, но тя трябва да бъде народна. Всичко в края на краищата се определя от религиозната вяра на народа, от нея се определя и съществуването на самодържавната монархия. И ако народната вяра е лъжовна и зла, аз трябва да насоча всичките си сили, за да обърна народа си към истинската и добрата вяра. На духа принадлежи приматът над политиката. Това трябва да се признае сега повече от когато и да е било. Руският въпрос е преди всичко духовен въпрос. Извън духовното

прераждане Русия не може да бъде спасена. Необлагородената от духа борба за политическа власт сега само влошава болестта, само засилва разложението. Между другото онези, които водят активна борба срещу революцията и комунизма, нямат велика идея, която биха могли да противопоставят на комунистическата. И в Западна Европа е невъзможно активно идейно движение срещу болшевиките и болшеvizма, защото тя не осъзнава истината, в името на която би се вдигнала на кръстоносен поход.

Ние преживяваме състояние, сходно с падането на Римската империя и античната цивилизация на III в., когато християнството спасява духовно света от гибел и пълно разложение. Варварските начала вече влизат в стареещата и рухваща култура. Аристократичните основи на културата са разклатени. Необходимо е варварската стихия да се превърне в нещо ново, да се роди светлина в мрака. Болшеvizмът не може да се ликвидира с добре организирани кавалерийски дивизии. Кавалерийските дивизии сами по себе си могат само да засилят хаоса и разложението. Те поддържат онова лошо и опасно състояние, в което властта се създава само от външната военна сила, само от военщината. По този път загина и Римската империя. Болшеvizмът трябва да бъде преодолян отвътре духовно, а след това политически. Трябва да бъде намерен нов духовен принцип на организация на властта и културата. Военният принцип в наши дни може да стане принцип на злото и трябва да се търси изход от изключителното му господство. На това ни учи сегашното състояние на Европа. Господството на военщината заплашва с огрубяване цялата култура и без болшевиките. Цялата европейска политика е основана на насилие и лъжа. И в Европа се извършва страшно огрубяване. Това се проявява в такова интересно явление, каквото е фашизмът. Въпреки раз-

пространеното мнение, италианският фашизъм също е революция, извършена от млади хора, преминали школата на войната, пълни с енергия и жажда за нагмошие в живота. Тези млади хора са психологически сходни със съветските млади хора, но тяхната енергия е насочена в друго русло и е приела не разрушителен, а съзидателен характер. Ние живеем в епохата на цезаризма. И в нея ще имат значение само хора от типа на Мусолини, единственият може би творчески държавен геец на Европа, който съумя да подчини на себе си и на държавната идея военствените инстинкти на младежта, даде изход на енергията ѝ.

Аз съвсем не съм пацифист, точно обратното, но има времена, когато е нужно да се въстане срещу принципа историческите съдби да се определят изключително от военната сила. Превръщането на народа във войска погуби Русия. Войската разруши държавата. И само някакъв висш принцип може да я спаси. Буржоазно-капиталистическият милитаризъм сам се разруши, той унищожи войната в стария благороден смисъл на думата. Войните по някакъв съдбовен начин се превърнаха в революции. И сега в света все повече и повече побеждават този тип революционни войни. Новите технически открития заплашват човечеството с унищожение. Не, проблемът за болшевиизма не е външен, механичен проблем, който може да се разреши със военна сила, това е преди всичко вътрешен духовен проблем. Не може само по пътя на войната да се освободи Русия и руският народ от болшевиките като от шайка разбойници, които го държат вързан. Това е външно, повърхностно възприятие. Руският народ в огромната си маса не може да търпи болшевиките, но той се намира в болшевишко състояние, в лъжа. Това е парадокс, който трябва да бъде напълно разбран. Руският народ трябва да бъде изведен от болшевишкото състояние, да преодо-

лее болшевизма в себе си. Това ли е проповед на пасивността, противоположна на активността на онези, които искат да разрешат руската трагедия изключително с военна сила? Когато Римската империя е паднала и е рухвал старият свят, Диоклетиан е проявил огромна енергия, опитвайки се да укрепи империята. Но по-малка активност ли е проявил Блажения Августин и дали не му принадлежи по-голямо място във всемирната история, отколкото на Диоклетиан? Нашето време е преди всичко време на дела, подобни на делото на Блажения Августин. Нужна ни е вяра и идея. Спасението на загиващите сега общества ще дойде от съюзите и корпорациите със здрава основа, въодушевени от вярата. От тях ще се създаде новата тъкан на обществото. Те трябва да заздравят връзките в епохата на пагането на старите държави. А старите държави се рушат. Новата история свършва. Ние приближаваме към епоха, аналогична на ранното средновековие. За реакционери, за хора изостанали трябва да бъдат признати онези, които искат да се задържат на принципите на новата история, да се върнат към идеите на XIX век, макар и това да е демокрация, хуманистичен социализъм и прочие. Революцията, извършваща се в Европа, може да се възприема като реакция, както например фашизмът. Но тя във всеки случай е насочена срещу началата на новата история, срещу безсъдържателния ѝ либерализъм, срещу индивидуализма и юридическия формализъм.

Много е полезно в наши дни да напомним за идеите на Ж. де Местр за революцията, изказани в гениалната му книга "Considerations sur la France". Той пръв успя да каже нещо съществено за

природата на всяка революция. Революцията е сатанична. В нея действат не хора, а висши сили. Революционерите само изглеждат активни, в действителност те са пасивни, те са оръдие на неведома за тях сила. Но революциите не са само сатанични, те са също и провиденциални, те се изпращат на хората заради греховете им, те са изкупление на вината. Ж. де Местр не е човек на стария режим, дореволюционен човек. Той е разбирал своеобразното величие на революцията, разбирал е съдбовния ѝ характер. Той, най-великият идеолог на реакцията от началото на XIX век, главата на теократичната школа, роялистът, смята, че революционерите, якобинците са действали за славата на Франция в същото време, в което контрареволуционерите и емигрантите са искали разделянето на Франция и победата над нея. Ж. де Местр решително признава насилствената революция за зло, той не я иска, той търпеливо чака да узрее органичната почва за възстановяване на монархията. Ж. де Местр не обича емигрантите от епохата на френската революция и ги осъжда, смята дейността им за непатриотична и ненационалистична. Той настойчиво подчертава свършеното безсилие и нищожество на френските емигранти. "Емигрантите са нищо и не могат нищо". "Един от законите на френската революция е, че емигрантите могат да я атакуват само за собственото си нещастие, те са напълно изключени от каквото и да било дело, което трябва да се извърши." "Те никога не са предприели нищо, което да успее, даже нищо, което да не е било насочено срещу тях. Те не само нищо не постигат, но и всичко, което предприемат, носи характер на такова безсилие и нищожество, че за тях се създаде мнение като за хора, които защитават осъдено дело." (*Oeuvres choisies de Joseph de Moistre. Consideration sur la France*, с. 124-5). "Емигрантите не трябва да правят повече никакви

външни усилия, дори е желателно никога да не ги виждат в заплашителна поза" (с. 127). "Емигрантите не могат нищо, дори може да се добави, че те са нищо" (с. 128). Ж. де Местр, който има такава страховита репутация, е привърженик на меката и безкръвна, почти нежна контрареволуция, той е решително против отмъщението. Той има също една много точна мисъл, че онези, които са обигени от революцията, не могат да бъдат изразители на постреволюционната, на контрареволуционната справедливост, защото те ще отмъщават. "Най-голямото нещастие, което може да се случи на един деликатен човек, е да бъде съдия на убийците на баща си, на роднините си, на приятеля си и на този, който е заграбил имението му. А това би се случило, ако контрареволуцията се извърши така, както я очакват, тъй като почти всички висши съдии биха били от засегащата класа и юстицията даже ако тя само наказва, би приела форма на отмъщение." Ето изумителните по благородство думи, които трябва винаги да се напомнят в наши дни, когато жаждата за мъст лесно подменя справедливия съд. Де Местр мисли също, че народът ще изживее горчивите плодове на революцията и ще се отврати от нея, че революцията ще изяде сама себе си. Той вижда провиденциална справедливост в това, че революционерите се изстребват един друг. Народите никога няма да постигнат онова, към което се стремят. И френската революция ще има положително значение, но не онова, което се стремяха да ѝ придадат дейците на революцията. Самият Ж. де Местр е положителен резултат на революцията. Католическото и романтичното движение от началото на XIX век е възможно само след революцията. То беше истинско завоевание на революцията. Така ще бъде и у нас. Положителен резултат от революцията ще бъде религиозното въглъбяване и възраждане. Ще започне нова епоха на християнството, Църквата ще бъде

освободена от властта на държавата. В разсъжденията на пламенния революционер де Местр за революцията има и много отреченост. За тези мисли е полезно да се напомня в наше време. Но емиграцията от епохата на руската революция е различна от емиграцията от епохата на френската революция. Велики са нейните страдания. Тя е по-разнообразна, в нея има много висок културен слой, тя може да има голямо и положително културно значение, ако преодолее специфичните особености на емигрантската психология. В руската емиграция има героично настроена младеж, способна на себеотрицание. Задачите на руската емиграция са преди всичко в областта на духовното, на национално-културното, а не на политиката. Но руската емиграция няма идеи, които да я вдъхновят. Не може да се нарече идея връщането към политическите форми, господствали в неотдавнашното минало, в живота или в съзнанието. Всички стари политически форми, било то монархия или демокрация, са отживели времето си и нямат стойност (сами по себе си).

Руската революция се извърши по Достоевски.

◇ Той пророчески разкри идеята и диалектика и представи нейните образи. Достоевски е разбрал, че социализмът в Русия е религиозен въпрос, въпрос атеистичен, че руската революционна интелигенция изобщо не се занимава с политика, а със спасението на човечеството без Бога. За онези, които искат да разберат смисъла на руската революция, е необходимо да се замислят над прозренията на Достоевски. Могат да се открият неизброимо количество причини за руската революция. Много от тях са очевидни за всички. Страшната война, която руският народ не можа да издържи духовно и материално, слабото правото

съзнание на руския народ и липсат на истинска култура у него, нерешеният въпрос за земята, за руското селячество, заразената от лъжливи идеи руска интелигенция – всичко това са безспорни причини за руската революция. Но основният смисъл на руската революция не може да се разкрие по този начин. Смисълът ѝ се разкрива в нейния изначален духовен феномен. В историческия процес действат разнообразни причини, които историческата наука разкрива, но философията на историята има за цел да разкрие основните, изначални духовни феномени, в които трябва да се търси смисълът на историческите събития. За новата история такъв основен духовен феномен е хуманизмът и вътрешната му диалектика. Той лежи в основата и на френската революция, макар че тя има своите многообразни и специфични причини. И аз твърдя, че в основата на руската революция, разиграла се в полуазиатската и полуварварска стихия, в атмосферата на упадък на войната, лежи религиозен факт, свързан с религиозната природа на руския народ. Руският народ не може да създаде срединно хуманистично царство, той не иска правова държава в европейския смисъл на думата. Той е аполитичен народ по духовната си нагласа, той е устремен към края на историята, към осъществяване на Царството Божие. Той иска или Царството Божие, братство во Христe, или другарство в антихриста, царството на княза на този свят. В руския народ винаги има изключителна, непозната за народите на Запада отреченост, той не чувства изключителна прикованост, привързаност към земните неща, към собствеността, към семейството, към държавата, към своите права, към мебелите си, към външния битов ред. Руският народ е прикован към земния живот с греха, а неговите грехове не са по-малко, дори са повече, отколкото у народите на Европа. Руският народ е вероятно по-малко честен и

добропорядъчен от народите на Запада. Но народите на Запада са приковани с добродетелите си към земния живот и земните блага. Руският народ с добродетелите си се отреча от земята и се обръща към небето. На това го е възпитало православието. Европейският човек смята собствеността си за свещена и няма да позволи да му я отнемат без жестока борба. Той има идеология, оправдаваща отношението му към земните блага. Руският човек, дори тогава, когато го е завладял грехът на користолюбието и скъперничеството, не смята собствеността си за свещена, той няма идеологическо оправдание на притежанието си на материални житейски блага и в дълбините на душата си смята, че е по-добре да отиде в манастир или да стане странник. Лекотата, с която рухна собствеността в Русия, беше възможна не само заради слабото правосъзнание в руския народ и липсата на буржоазна честност, но и заради изключителната отреченост на руския човек от земните блага. Това, което за европейския буржоа изглежда добродетел, за руския човек е грях. И руският помещик никога не е бил уверен докрай, че владее собствената си земя според правдата. Не случайно А. С. Хомяков е мислел, че владее земите си само по поръчение на народа да ги управлява. И руският търговец мисли, че той не по праведен начин е забогатял и рано или късно ще се покае. Православието внушава идеята на задължението, не идеята на правото. Задълженията не се изпълняват поради греховността (на човешката природа – б. пр.), но и правото не се счита за добродетел. Буржоазната идеология у нас не е била никога силна и не е властвала над руските сърца. У нас никога не е имало прилична идейна обосновка на правата на буржоазните класи и на буржоазния строй. Буржоазният строй у нас всъщност почти не са смятали за грях не само

революционерите-социалисти, но и славянофилите, и религиозните руски хора, и всички писатели, дори самата руска буржоазия, която винаги се е чувствала нравствено унижена.

Европейският буржоа не може да се противопостави на руския комунист. По духовната си нагласа руският народ, руският човек не може да бъде победен от комунизма също тъй, както не може да бъде победен от буржоазните идеи и буржоазния строй. Такава е Русия, такава е призиванието на руския народ в света. Хомяков и К. Леонтиев, Достоевски и Л. Толстой, Владимир Соловьов и Н. Фьодоров сриват буржоазния строй и буржоазния дух не по-малко от руските революционери, социалисти и комунисти. Такава е руската идея. И руските патриоти би трябвало да я познават. Религиозният руски човек съзнава, че пред лицето на Бога европейският буржоа не е по-добър от руския комунист. И руският човек не може да иска на мястото на комуниста да дойде европейският буржоа. Той не е съгласен да замени комунистическите пороци с буржоазни добродетели, защото те са низвергнати. Секуларизираната култура, добропорядъчната и благоустроена цивилизация не съблазняват руския човек, религиозният руски човек. Затова и социализмът у нас има сакрален характер, той е лъжецърква и лъжетеокрация. Руските хора винаги духовно се противят на властта на буржоазно-еснафската цивилизация на XX век, не я обичат, виждат в нея унижение на духа. В това възгледите на Херцен и Леонтиев са сходни. Не може да се присади на руските хора немски или френски патриотизъм, западноевропейски национализъм. Много руски патриоти и националисти изглеждат чужденци, чужди на душата на Русия. Всичко това трябва да се помни, за да се разбере характерът на руската революция. У нас (в Русия – б. пр.) никога не е имало буржо-

азна идеология. Никога не сме имали и гържавна идеология. Катков не е характерният за Руския тип мислител. Руският дух не може да признае върховенството на гържавната идея, тя винаги ще заема подчинено място, често тя изобщо липсва. На руските хора е присъщ своеобразен анархизъм. Руският народ е устремен към Царството Божие и с това се обясняват не само неговите добродетели, но и много от пророците му. Защото Царството Божие тегне, в света то е бреме на послушанието, което човек трябва да носи на земята, то е дълг по отношение на историческия процес, за който руските хора често забравят. Ето защо нашата нещастна и отбратителна революция трябва да бъде призната за национална. Душата на руския човек е устремена в Царството Божие, но тя лесно се поддава на съблазни, на подмяна и смесване, лесно попада във властта на царството на лъжата. А в Русия се е възцарило царството на лъжата и подмяната. В болшевиките има нещо отвъдпределно, нещо отвъдно. Заг всеки болшевик стои магнетизираната колективна среда, тя хвърля руския народ в магнетичен сън, затваря го в магнетичен кръг. Русия трябва да се освободи от магията. Това е главната задача.

☆ Руската революция трябва да се преживее дълбоко душевно. Трябва да настъпи катарзис, вътрешно пречистване. Този, който я е преживял користно, който иска да си върне изгубеното имущество, който е пълен със злоба и жадува възмездие, не е преживял духовно революцията. Това е телесно, а не духовно преживяване на революцията, еснафско отношение към нея. Не е преживял революцията онзи, който се е приспособил към нея, не е съумял да отстои свободата на духа си, онзи, който мечтае за реставрация

на стария дореволюционен живот, пълен със злоба и мъст, онзи, който не осъзнава собствения си грях. Само истинското покаяние прави преживяването на революцията духовно. Чрез тайната и тайнството на покаянието се открива нов живот. Само покаянието освобождава от властта на тъмното минало, от смазващите му призраци. Психологията на християнското покаяние е право противоположна не само на психологията на революцията, но и на психологията на реставрацията, винаги злобно отмъстителна. Жаждата за мъст и жаждата да реставрацията на стария греховен живот са напълно несъвместими с покаянието, което е винаги обърнато към новия живот. Това е състояние на неразкаял се грешник. Духовното и дълбоко преживяване на революцията трябва да признае сериозността и дълбочината на преживяната криза – руската и световната. Не можем повече да се правим, че нищо не се е случило, че се е случило буйство, безобразие и скандал, на който лесно може да се сложи край с военнопололицейски мерки. Няма нищо по-жалко от самоутешението на хората, изхвърлени от първите редици на живота, изразяващо се в отричане на самия факт на революцията, в желанието тя да се нарича метеж и бунт. Аз мисля, че в Русия не само се извърши революция, но се извърши и световна революция. Протича световна криза, приличаща на пагането на античния свят. И желанието за връщане към онова състояние на света, което е било до катастрофата на световната война, означава да не се дава изобщо сметка за това, което става, липса на историческа перспектива. Основите на цяла историческа епоха са изживени. Разтърсени са всички основи на живота. Разкриват се лъжата и гнилостта на основите, върху които се е крепило цивилизованото общество на XIX и XX век. И тези основи, които в гниенето си родиха страшна война и революция,

някои искат да реставрират, жадуват този греховен и лош живот. Прогресуращата парализа е страшна, но не по-малко ужасен е сифилисът, на чиято почва тя се е развила. И за Русия, и за Европа няма връщане към довоенния и дореволюционен живот и не трябва да има. Ако това връщане би станало, мъките и страданията на нашия ден не биха имали смисъл и оправдание. Зла реакционност е именно желанието за връщане към неотгавнашното минало. Революцията не създава нов, по-добър живот, в нея протича само гниенето на стария греховен живот. Но духовно преживеният опит на войната и революцията трябва да насочи хората към нов, по-добър живот. Всеки духовно просветлен човек трябва да го реши за себе си независимо от това оптимистично или песимистично гледа на историческото бъдеще. Новият, по-добър живот е преди всичко духовен живот. И всеки трябва да си каже: "Няма връщане към стария интелегентски либерализъм, към народничеството, към социализма, така както няма връщане към старата монархия и стария дворянски бит. Ние трябва да желяем нов, по-добър живот, да желяем осъществяването на правдата."

Господарска Русия умря и всичко тленно и грешно в нея не бива да се възражда. А вечното в старата Русия е неунищожимо и трябва да влезе в новия живот. В аристокрацията има вечно начало, светът не може да съществува без аристокрация. Но на руското дворянство като класа и съсловие никога няма да бъде върнато онова социално значение, което то е имало в миналото. Да се жадува за това, означава да се пълни сърцето със злоба и ненавист. Руската буржоазия няма никога да си върне старото положение. В това отношение се е извършил вътрешен, а не външен преврат. Революциите се извършват не само заради социалните интереси на нисшите класи на обществото, но и за това да престанат да им

говорят на "ти" и да започнат да им говорят на "вие". В това отношение у нас се извърши безвъзвратно битов преврат. Господарското отношение към народа повече е невъзможно. Замяната на "ти" с "вие" ще бъде вероятно единственото битово завоевание на революцията. Тя би била по-дълбока, ако всички бяха започнали да говорят на "ти" помежду си. Но до това външните революции не стигат, до това не можа да стигне и френската революция, макар и да се опита. Отсега аристокрацията ще трябва да остане само благородство на породата.

В Русия е разрушена структурата на социалните класи. Това беше лесно да се направи, защото у нас никога не е имало силни социални класи. Но трябва да си дадем сметка за това, че сега в Русия всички класи освен селячеството са унищожени. Дворянството и буржоазията като социални класи повече не съществуват. Комунистическата революция унищожи по пътя си и работническата класа. Освен селячеството съществуват само съветска бюрокрация и потиснатата интелигенция. Съвършено непонятно е на какви слоеве мисли да се опре реставрацията. Но в Русия се е създад нов слой, не толкова социален, колкото антропологичен слой. В руската революция победи новият антропологичен тип. Извърши се подбор на биологично силните и те излязоха в първите редици на живота. Появи се младият човек във военна куртка, гладко избръснат, военен тип, много енергичен, делови, обсебен от воля за власт, пробиващ си път към първите редици на живота, в повечето случаи нагъл и безсрамен. Той стремително се носи в автомобила, помитайки всичко по пътя си, той заседава на отговорни съветски места, той разстрелва и трупа богатство от революцията. Този млад човек, външно малко приличащ и даже във всичко противоположен на стария тип революционер, или е комунист или се е приспособил към комунизма и стои на съветска плат-

форма. Той се чувства господар на живота, строител на бъдещето на Русия. Старите большевику интеллигентите-революционери се страхуват от този нов тип и предчувстват в него гибелта на комунистическата идея, но се съобразяват с него. ЧК също се крепи на тези млади хора. Това е новият руски буржоа, господарят на живота, но това не е социална класа. Това е преди всичко нов антропологичен тип. В Русия, в руския народ нещо се е променило неузнаваемо, променил се е изразът на руското лице. Преди в Русия не е имало такива лица. Новият млад човек не е руски, той е интернационален тип. В Русия се появи вкус към сила и власт, буржоазен вкус, какъвто нямаше у нас, какъвто искаха да създадат буржоазните ни идеолози и сега биха го приветствали. Войната направи възможна появата на този тип, тя е школата, създаде тези млади хора. Децата, внуците, на тези млади хора ще изглеждат солидни буржоа, господари на живота. Тези господа ще се доберат до първите места в живота чрез дейността на ЧК, извършвайки безброй разстрели. И кръвта няма да ги спре в осъществяването на похотта им към живот и власт. Най-зловещата фигура в Русия не е фигурата на стария комунист, обречена на смърт, а фигурата на този млад човек. В нея може да се погуби душата на Русия, призиванието на руския народ. Този нов антропологичен тип може да свали комунизма, той може да се превърне в руски фашизъм. Но това не е много радостно. Работата не е в повърхността на живота, наречена комунизъм и съветска власт, а във вътрешните процеси, извършващи се в Русия. Страшното е именно това, че в комунистическата революция Русия за пръв път се превръща в буржоазна, еснафска страна, каквата не е била никога. Ловките, безсрамни и енергични делови хора на този свят излязоха отпред и заявяват правото си да бъдат господари на живота. Но за тях руският

копнеж по Небесния Йерусалим е вече непознат. Царска, дворянска, мужишка, монашеска, странническа и интелегентска Русия никога не е била буржоазно-еснафско царство. Това, от което безумно се страхуваше К. Леонтиев, стана. И над него трябва да се замислим по-дълбоко, отколкото над начините за събаряне на съветската власт. Руската емиграция не разбра напълно, че руският въпрос не е в шепата властващи болшевику, които могат да се съборят, а в огромния слой от нови хора, стигнали до господство в живота, които няма лесно да бъдат съборени. Комунистическата революция е преди всичко материализиране на руския живот, парадоксално свързано с откъсване на историческите тела от идеята и духа им. Комунизмът е борба срещу духа и духовния живот. И неговите морални последиствия са по-ужасни от държавните, правови и икономически последиствия, те ще съществуват по-дълго.

Русия преживява епоха на деморализация, на преследване на насладите в живота, аналогична с епохата на директорията. Материализмът и деморализацията не са обхванали само комунистите, този процес е много по-широк. Руските хора привикват към робството, на тях повече не им е нужна свобода, те преодоляха свободата на духа заради външните земни блага. Определяща сила на света става черното чувство на завистта. И е трудно да се спре нарастващата му власт.

В Русия се прекъсва културната традиция. Предстои страшно падане на нивото на културата, на качеството на културата. В преобладаващата си част Русия ще стане царство на цивилизованото селячество. Новата руска буржоазия, под която трябва да се разбира не класата на фабрикантите и bankerите, а победоносният социално-антропологичен тип, ще наложи търсене на техническа цивилизация, тя няма да се нуждае от високата култура, която винаги остава аристо-

кратична. У нас неизбежно ще се извърши процес на варваризация. Ние можем да се утешаваме с това, че след войната варваризацията ще се извърши и частично ще се извършва навсякъде в Европа.

Революцията разби не само руското дворянство, но и руската интелигенция в стария смисъл на думата. Интелигенцията столетия мечтаеше за революция, подготвяше я. Но осъществяването на революцията се оказа и нейната (на интелигенцията – б. пр.) гибел, собственият ѝ край. Една част от интелигенцията стана властваща, другата беше изхвърлена зад борда на живота. Революцията разобличи лъжливата идеология, с която интелигенцията живя. Трябва да се роди нова народна интелигенция, но тя ще стои много по-ниско с културното си равнище, за нея няма да са характерни високите стремежи на духа. Та нали и интелигенцията на Чернишевски беше вече значителен спад на културното равнище в сравнение с интелигенцията на Чаадаев, Хомяков, Херцен. Когато руският мужик пожелае да уреди живота си, на него няма да му трябват социал-революционерите, нито кадетите, нито десните, той сам ще се справи.

Бъдещият образ на Русия се раздвоява, той не може да се възприеме цялостно. Старата велика Русия беше пълна с велики контрасти и полярни противоположности. И въпреки всичко тя имаше цялостен образ. Една и съща Русия се чувстваше във върховете на руската култура, във великите писатели и в най-тъмните недра на народната стихия. Изглежда, това повече няма да го има. В Русия като че ли става разделяне на две царства. Продължава качествено да съществува вечната Русия, духовната Русия, призвана да каже своето слово в края на историята, но количествено може би ще нагделее Русия на безбожната цивилизация. И навсякъде по света ще се извърши разделяне, навсякъде, изглежда,

могат да победят враждебните на Христовия дух начала. Нашите усилия трябва да са насочени към победата на вечната, на качествената Русия и тези усилия няма да бъдат загубени за световния нравствен порядък.

Старата интеллигентско-революционна психология сега премина в контрареволуционните емигрантски кръгове. Онези чувства, които по-рано бяха насочени към самогържавието, се пренасят към болшевиките. Болшевизмът на руската интеллигенция замени самогържавието и изпълнява неговата роля. Както по-рано си мислеха, че истинският живот ще започне едва след крушението на самогържавието, така сега си мислят, че истинският живот ще започне едва след крушението на болшевизма. Така целият живот се поставя изключително във външна перспектива, всички очаквания се свързват изключително с външен политически преврат. Контрареволуционната по отношение на болшевишката революция интеллигенция по психика е останала старолиберална и старорадикална. Но в нашата епоха няма нищо по-безплодно от този род либерализъм или радикализъм. И отново следва да напомним за правдата на старите "Вехи", тази правда остава в сила и при болшевиките. Тя се заключава преди всичко в това, че животът се определя отвътре и духовно, а не отвън и политически, както мислят революционерите и подобните на тях контрареволуционери, тя призовава към духовна работа и нравствено оздравяване. Не трябва да се вярва в спасителността на политическите форми, демократически и монархични. Спасява само духът, който създава своите нови форми. Нужни са нови мехове за новото вино. Легитимизмът, все едно монархичен или демократичен, е мъртва идея за катастрофичните периоди на историята. Монархията, при това насила напрана на народа, не може да бъде конкретната задача в нашата епоха и за монархистите.

Революцията нанесе тежки рани на Русия, тя трудно ще се оправи от тях. Но в едно отношение революцията ще има положителни резултати – тя ще послужи на делото за възраждане на Църквата и на религиозния живот в Русия. Революцията винаги помага да се прояви у народа действително религиозно съзнание. В религиозния живот у нас се е натрупала много лъжа и лицемерие. Външно-битовото и користо-утилитарното отношение към православната Църква преобладават у твърде много хора. Авторитетът на закостенелия православен бит трябва да бъде разбит. Във високия руски слой, във дворянството и бюрокрацията религиозността не е била дълбока и християнството не се е приемало достатъчно сериозно. Религиозността на садукееите винаги носи държавностен характер, в нея винаги перспективите на временния живот побеждават перспективите на вечния. В нашия църковен живот се забелязваха признаци на умирање. Революцията разсея лъжливата атмосфера около Църквата и подготви почвата за разгаряне на религиозната светлина. В атмосферата на революцията вече няма никакви основания да се правиш на православен, вече няма никакви външни изгоди от Църквата, няма място държавната религиозност. Революцията носи изначално антирелигиозен и антихристиянски характер. Тя преследва християнството и тези гонения придобиха отвратителен характер. Но те никога не са били страшни за християнството. За Църквата гоненията са по-голямо добро от насилническото покровителство. В гоненията християнството крепне и расте. Християнството е религията на разпнатата правда. Религиозните гонения от революционната епоха извършват качествен подбор. Църквата ще загуби в количеството, но ще спечели в качеството. Християнството отново изисква жертвоготовност от верните си синове. И тази жертво-

товност беше проявена в стихията на революцията. Руските православни свещеници в най-добрата си част останаха верни на светинята, мъжествено защитаваха православието и мъжествено отиваха на разстрел. Християните показаха, че знаят как да умират. Руската православна Църква външно е унижена и изтерзана, но вътрешно израсна и се възвеличи. Тя има своите мъченици. Православната Църква доказва, че вътрешното ѝ единство, вътрешната ѝ светлина и мистични основи остават непоклатими и след като външното църковно управление и външният строй на Църквата е разрушен. В Русия несъмнено Църквата завладява дълбините. Руските хора, понесли най-велики изпитания, живеят в напрегната религиозна атмосфера. Суровостта и сериозността на живота, близостта на смъртта, крахът на всички външни излюзии и загубите на онези външни неща, които поробват човешкия дух – всичко това насочва към Бога и духовния живот. Интелигенцията, която столетия наред е била враждебна на вярата и е проповядвала атеизма, който я доведе до революцията, започва да се обръща към религията. Това е ново явление. И в самата Русия това движение към религиозен живот не носи користен характер, не е свързано с планове за реставрация и жажда да си върнат със сила изгубените блага на живота. Руските хора преживяха истински духовен опит, измениха отношението си към благата на живота. За съжаление трябва да се каже, че руската православна църква на Запад, зад граница, често се подлага на натиск от засилването на десните политически партии, възпроизвеждащи в малък мащаб старите отношения между Църквата и държавата. На почвата на утилитарно-политическите отношения в Църквата не може да има нито възродена Църква, нито възродена Русия. Църквата не може да се обвърже с каквато и да било застинала политическа форма. Само

безкористно духовното отношение към Църквата, само готовността за жертва и отказът от привилегированите жизнени блага могат да отведат към религиозно възраждане и спасение нашата родина. Сега не е времето нито на садукееите, нито на фарисеите. Сега е времето на реализация на евангелските истини в живота. Бъдещето на Русия зависи от религиозните вярвания на руския народ. Това трябва да осъзнаят всички политици и да се покорят на тази истина. Най-добрият от руските старци* в навечерието на екстрадирането ми от Русия ми разказа как при него са ходили да се покаят комунисти и червеноармейци, и каза, че се надява не на Деникин и на Врангел, а на действието на Божия дух в най-грешния руски народ. Това е не само религиозно, но и национално по-авторитетен глас, отколкото гласовете на онези руски емигранти, които се смятат за националисти и патриоти, но не вярват в руския народ. Думите на стареца прозвучаха като глас от оня свят, в който няма "десни" и "леви", няма борби на политическите партии за власт и борби на класите за материални интереси. Самите ние трябва да се обърнем към този свят, за да намерим в него критерии за нашите оценки и енергия за нашите дела. Лъжовното идолопоклонство пред държавата и националността трябва да бъде преодоляно.

Невъзможно е и не бива да се поставяме извън Русия и руския народ, вън от неговата единна съдба. Извърши се обобщаване на човешките съдби, вече няма индивидуално изолирани съдби. Индивидуализмът свърши. Заедно с руския народ и руската земя трябва

* Още от древността в манастирите сред монасите са се издигали изпитани в духовния живот подвижници, свършено отдадени на Бога, те са авторитетни учители и ръководители в духовния живот на по-младите монаси и се наричат "старци".

да се изтърпят до край всички изпитания и всички страдания. Русия е преди всичко там, където са руската земя и руският народ. И самото приобщаване към руската земя вече е начало на изцелението и намиране изворите на живота. Ето защо специфично емигрантската психика е греховна психика, убиваща изворите на живота. Руските хора, живеещи зад граница, може и да не я носят. Русия може да бъде спасена само отвътре, само чрез жизнените процеси, протичащи в самата нея. Народът не иска да умира и се спасява чрез живот. Болшевишката власт е принудена да се съобразява с живота. В съветското строителство не трябва да се вярва. То е по-ужасно и по-кошмарно от съветското разрушение. Това е системата на Шигалов (*романът "Бесове"* на Достоевски – б. пр.), система на скотовъдство, приложена към хората. Болшевиките само външно поразяват със силата си. Но те са ужасно бездарни и върху техните дела лежи печатът на пошлостта и скуката. Те имитират хора на властта. Но руският народ живее зад всичко и независимо от всичко това, той е останал велик и талантлив. В недрата на Русия, в първичните ѝ извори се извършват молекулярни процеси, които ще я изведат до спасението. И вие самите можете да бъдете участници в тези жизнени процеси и да промените резултатите им, ако се чувствате духовно сред руския народ и руската земя. Няма нищо по-безнравствено от принципа: колкото е по-зле, толкова по-добре. Той е възможен само за онези, които се чувстват извън това, на кого ще му е по-зле или по-добре. Който е с Русия, с руската земя и руския народ, той може само да желае да им бъде по-добре. А и краят на болшеvizма ще дойде от подобряването, а не от влошаването на положението в Русия. Гнетът на глага и нищетата крепи болшевиките. Животът в

самата Русия е мъка, готовност за жертва и подвиг, за унижение. Но с тази мъка и с този подвиг Русия се спасява. Самият факт на живота в съветска Русия е вече непрекъснатата духовна активност, духовно съпротивление на токсините, които отравят дишането. Комунистическата власт принуждава към подчинение с глад и подкуп. И на слабите хора им е трудно да устоят. Странно е да си спомниш за жалбите и негодуванието от липсата на свобода и тиранията в стария строй. Тогава имаше все пак огромна свобода в сравнение със съветския строй. Всичко ще стане иначе, различно от това, което си представя по-голямата част от емигрантите и представителите на политически партии. Много неочаквано ни предстои. И освобождението ще дойде не от там, от където го чакат хората, а от там, от където го изпрати Бог. Не трябва да се чака спасение от Европа, която изобщо не се интересува от нас и която самата агонизира. Не трябва да се изнасилва руският народ, трябва да се помага за вътрешното му прераждане. Революцията сама трябва да се изживее, сама да се унищожи. И това, че болшевизмът съществува толкова дълго, че той не е свален външно и насилствено, има и добра страна. Комунистическата идея сама себе си опозори, тя не може никога вече да носи ореол, отровата не може да влезе навътре. Процесът на оздравяването е бабен, но органичен процес. Това преди всичко е изкупление от духа на лъжата, излизане от царството на призраците и фантомите към реалностите. Сега повече от всичко е необходимо да се утвърждава приматът на духовната активност над политическата. Необходима е духовна борба с кървавия кошмар, обхванал света. Изключителното надмощие на политиката увеличава този кошмар и усилва жаждата за кръв. Сега трябва да се

спасява свободата на човешкия дух. Пред християнските народи отново се изправя въпросът за това, приемат ли те своето християнство сериозно и искат ли да насочат волята си към неговото осъществяване. Ако християнските народи не напрегнат върховно духа си за осъществяване на християнския път, ако не проявят най-велика активност, в света ще тържествува атеистичният комунизъм. А свободният дух ще действа независимо от това какви сили ще надделяват и тържествуват. Християнството се връща към състоянието си до Константин и трябва отново да завоюва света.